

Jaak VALGE

EESTI VÕI EKSPORT MAJANDUSKRIISI AASTAIL (1930—1933)

Iga riigi majandusarengu suuna määramisel tuleb suuresti arvestada oma maa kaupade ekspordivõimalusi maailmaturul. Eesti Vabariigile selgusid need lõplikult alles 1920. aastate teiseks pooleks. Kahekümnen-date aastate esimesel poolel üritatud industriaalsel orientatsioonil ei saanud olla edu, sest Eesti tööstuse toodanguvõimalused ei vastanud olemasolevate välisturgude nõudmistele. Vähemalt esialgu oli rõhuasetus põllumajandusele ja selle saaduste ekspordile paratamatu. Loomsaaduste toodangu kiire arenemine vastas Eesti looduslikele oludele ning oli osalt põhjustatud suhteliselt väikeste talude domineerimisest Eesti põllumajanduses. Peamiseks väljaveoartiklikuks kujunes või, mille ekspordikogus kasvas pidevalt kuni 1931. aastani ning moodustas kolmekümnen-date aastate algul ühe kolmandiku väljaveo üldväärtusest. See suhtnõitaja oli aastail 1930—1932 suurem kui ühelgi teisel riigil. Valitud arengusuuna proovikiviks sai majanduskriisi aeg, mis oli murranguline kolmest peamisest võiekspordi mõjustavast tegurist (väljaveoturgude tingimused, tootmisolud ja ekspordi korraldus) kahele esimesele.

Võiekspordi puudutavate üksikküsimuste kohta ilmus 1920.—1930. aastatel hulgaliselt artikleid. 1930. aastal hakkas Riigi Statistika Keskbüroo väljaandel ilmuma ajakiri «Põllumajanduseturg», 1935. aastal «Konjunktuur» ja «Majandusteated». Nendes ja ka teistes toleaegetes majandusalastes, statistilistes ja põllumajanduslikes perioodilistes väljaannetes (näit. «Eesti Põllumajandus», «Eesti Statistika», «Väliskaubandus», «Agronoomia», «Uus Talu») on hulgaliselt arvandmeid, kirjutisi on avaldanud niisugused oma ala spetsialistid nagu J. Janusson, J. Kurkus, H. Pahhel, T. Pool, V. Raud, P. Ruubel, G. Voitka jt.

Kahe maailmasõja vahel ilmus Eestis ka majandus- ja agraarteoreetike üldistavaid kirjutisi¹, ent neis on vähem materjali siin vaadeldaval teemal.

Nõukogude majandusajaloolastest on käsitletava teema seisukohalt esimese tähelepanuväärse uurimuse avaldanud R. Antons.² Peamiselt maa-rahvastiku sotsiaalsele diferentseerumisele pühendatud töös antakse ülevaade ka tootmistingimustest ja põllumajanduse arengust. Eesti talurahva klassistruktuuri vaatlust on põhjalikult ja tulemuslikult jätkanud A. Ruusmann oma artiklites³, mis on püsiväärtusega ning ka käesoleva töö kirjutajat paljude probleemide mõtestamisel tõhusalt toetanud. Mainitud autorite tööde ja käesoleva artikli erinevast probleemiasetusest johtuvalt on ka hinnangud nii mõnelegi piirialale sattunud küsimusele lahknevad. See peaks lõppkokkuvõttes kaasa aitama Eesti agraarajaloo objektiivsele käsitlemisele. Nõukogude majandusteadlastest on Eesti põllumajandussaa-

¹ Janusson, J. Eesti majanduslik areng. Tln., 1932; Lüdemann, K. Kas tunned maad. Tln., 1935; Pool, Th. Maauuendus Eestis ja selle tulemusi. Tln., 1936; Janusson, J., Joa, H. jt. Eesti majandus ja selle areng iseseisvuse aastail. Trt., 1937.

² Antons, R. Agraarsuhted kodanlikus Eestis. Tln., 1957.

³ Ruusmann, A. Missugust ajaloolist arenguteed mööda jõudis eesti töötav talurahvas 1940. a. sotsialistliku revolutsioonini. — Rmt.: Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tln., 1965, 58—116; Ruusmann, A. Talurahva klassistruktuurist Eestis 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni eelõhtul. — Rmt.: Eesti talurahvas teel sotsialismile, 116—196.

duste eksporti uurinud H. Pauts.⁴ Mahukas töös on kriisiaastate võiväljaveole reserveeritud osa jäänud pealiskaudseks ning uurimuse teema tõttu ei ole vaadeldud väljaveo seost tootmistingimustega. Samuti vajaksid paljud töös esitatud seisukohad korrigeerimist. Majandusteadlase F. Sauksi monograafias⁵ on põhitähelepanu pööratud Eesti sisekaubandusele. Eksporti probleeme on puudutatud võrdlemisi vähe ja nii mõnedki hinnangud ning järeldused on vaieldavad.

Või kui Eesti peamise eksportsaaduse väljaveo sõltuvust tootmis- ja turutingimustest ei ole senini vaadeldud. Käesoleva artikli eesmärk on võiekspordi kompleksne käsitus, mis peaks mõneti selgitama ekspordi vähenemise ja domineeriva agraarpoliitilise suuna ummikussejooksmisega seotud küsimusi.

Töös on tuginetud Eesti NSV Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi (ENSV ORKA) ja Eesti NSV Tallinna Riikliku Keskarhiivi (ENSV TRKA) materjalidele, publitseeritud statistilistele väljaannetele ning toleaegeelse perioodikale.

*

Stabilisatsiooniperioodi lõpuks, 1928.—1929. aastaks, oli Eesti põllumajandustoodangu üldväertus peamiselt loomsaaduste toodangu tõttu kümnendi algusega võrreldes tugevasti kasvanud. Kuid areng oli suures osas toimunud tänu soodsatele hinnamuutustele, toodangu tegelik kasv oli märksa tagasihoidlikum. Kahekümnendatel aastatel viidi ellu maa-reform ning toimus tootmise ümberorienteerumine, mis hoolimata põllumajanduse ulatuslikust krediteerimisest ei läinud eriti kiiresti, sest majanditel ei piisanud just tootmisse mahutatavat kapitali. Kriisi alguseks olid aga turule tootmiseks võimelised talundid valdavalt põhivarade ning loomadega varustatud ning edasine areng võinuks normaalse majanduskonjunkturi puhul olla küllaltki kiire.

1929. aasta sügisel alanud ülemaailmne majanduskriis puudutas Eesti majandust esialgu vähe, ehkki mõningate, eeskätt finantsnäitajate alusel võis kriisisituatsiooni kujunemist lähitulevikus ennustada. Põhilisi majandusnäitajaid arvestades ei oleks õige Eesti 1929. aasta majandust pidada kriisiseisundis olevaks. Agraarsaaduste kogutoodangu väärtus 222,7 miljonit krooni 1929/30. põllumajandusaastal⁶ (1. maist kuni 30. aprillini) saavutas taseme, mis ületati alles 1938/1939. aastal ning mis oli alla jäänud vaid 1925/26. põllumajandusaasta toodangu väärtusele. Suurtööstuse netotoodangu 1928. aastal saavutatud väärtus 52,7 miljonit krooni jäi samale tasemele ka järgmisel kahel aastal ning ületati 1934. aastal.⁷ Kriisi hilisem algus Eestis oli seotud riigi senise majandusarenguga, suhteliselt perifeerse seisundiga kapitalistlikus maailmas ning ka loomsaaduste, eriti liha hilisema hinnalangusega.

Kahekümnendate aastate lõpul oli maailma agraarsaaduste turu sõlmprobleem teravilja üleküllus ning hinnalangus. Eesti majandusele tervikuna see negatiivselt ei mõjunud. Madalad teraviljahinnad tulid loomsaadusi tootvatele majanditele kasuks, sest odavnes ka jõusööt, mille puuduse all sinne piimakari krooniliselt kannatas. Küll aga andis teraviljakriis tõuke agraarproteksionismile. Ülemaailmse majanduskriisi vältel kapitalistlike riikide väliskaubandusprintsipiides toimunud muudatustest oli Eestile olulisim enamsoodustusklauuli tõlgenduse muutmine, s. t. kau-

⁴ Pauts, H. Kodanliku Eesti väliskaubandus imperialismi süsteemis. Dissertatsioon majandusteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Trt., 1963. Käsikiri TA Raamatukogus.

⁵ Sauks, F. Kaubanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes. (1900—1940). Tln., 1968.

⁶ Eesti Põllumajandus. Statistiline aastaraamat (EP). 1930. Tln., 1931, 88.

⁷ Eesti arvudes. 1920—1935. Tln., 1937, 119.

pade sisseveo kontingentimine. Kõige üldisemalt aga võiks kriisist tabatud riikide väliskaubanduspoliitikat iseloomustada järgmiselt: kindlustada oma toodangule siseturg seni imporditud kaupade arvel ning lõpuülejääk pumbata kõikvõimalike preemiade abil välismaale. Et selle lihtsa retsepti võtsid ühtesid või teisi vahendeid kasutades omaks kõik riigid, tekkis sellest vastastikusest majandussõjast vaid uusi raskusi, kitsendusi ja lisakulutusi, mis end kõikjal valusalt tunda andsid.

Või osakaal põllumajandussaaduste ekspordis hakkas alates 1931. aastast langema ning 1933. aastal toimus järsk kahanemine ka üldeksporti suhtes (tab. 1).

Tabel 1

Võiväljaveo osakaal Eesti ekspordis aastail 1925—1938 *
(rahalise väärtuse järgi) %

	Keskmine 1925—1929	1930	1931	1932	1933	Keskmine 1934—1938
Kogueksportist	26,0	32,7	36,1	36,4	26,8	20,9
Agraarsaaduste ekspordist	55,5	72,8	70,2	67,1	59,4	43,4

* Arvutusalus: EP. 1931. Tln., 1932, 201; EP. 1933. Tln., 1934, 252; EP. 1935. Tln., 1936, 163; EP. 1937. Tln., 1938, 159; EP. 1938. Tln., 1939, 159; Väliskaubandus (VK). 1932. Tln., 1933, 14; VK. 1933. Tln., 1934, 11; VK. 1934. Tln., 1935, 39; VK. 1935. Tln., 1936, 37; VK. 1936. Tln., 1937, 37; VK. 1937. Tln., 1938, 37; VK. 1938. Tln., 1939, 30.

Järgnevas on vaadeldud või eksporditingimuste kujunemist väljaveoturgudest kohalike tootmistingimusteni, s. t. raha liikumise suunas ja kauba liikumise vastassuunas.

Eesti või peamised väljaveoturud olid Inglismaa ja Saksamaa (aastail 1930—1933 tarniti sinna $\frac{9}{10}$ kogu maailma ekspordivõist⁸).

Saksamaa hakkas juba kriisi algusest varjamatult kasutama proteksionistlikke meetodeid ning võttis suuna majanduslikule endavarustamisele. Väliskaubanduspartneritele drastilisi majanduspoliitilisi abinõusid tingis Saksa majanduse olukord: olles koormatud välisvõlgadega ja ilma kullatagavaradest ei saanud ta sterlingisüsteemiga seotud riikide eeskujul oma maksebilanssi parandada valuuta devalveerimise abil, vaid pidi rakendama karmi välismajandussuhete kontrolli, s. t. piirama sissevedu. Tollimakse tõsteti ja sissevedu piirati resoluutselt, esimesel võimalusel püüti vabaneda siduvatest kaubanduslepingutest. Majanduskriisi arenedes monopoliseeriti Saksamaal peaaegu kõikide põllumajandussaaduste väliskaubandus ning Saksa importööridel muutus valuutasaamine raskemaks. 6. juulil 1932 sõlmiti Eesti ja Saksamaa vahel keskpankade kliiringleping⁹, mille eesmärgiks oli sisse- ja väljaveo vastastikune tasakaalustamine. Leping ei mõjutanud käsitletaval perioodil Eesti võiekspordi Saksamaale kuigi oluliselt.

Kriisi alguseks oli Eesti või leidnud endale Saksamaa turul väikesest üldosakaalust ja hooajalisest pakkumisest hoolimata kindla tarbijaskonna. See johtus Saksa tarbija tolerantsusest uute võisortide suhtes ning Eesti või müügisüsteemist. Võid turustati peamiselt Berliinis ja Saksimaa tööstuskeskustes, vähemal määral Hannoveri ja Oldenburgi piirkonnas ning Reinimaal.¹⁰

⁸ Arvutusalus: Внешняя торговля капиталистических стран. Статистический справочник 1929—1936 гг. Москва; Ленинград, 1937, 166, 167, 196, 197, 208, 209, 218, 219, 226, 227, 238, 239, 246, 247, 308, 309, 316, 317, 374, 375, 442.

⁹ ENSV ORKA, f. 891, n. 1, s. 434, l. 8.

¹⁰ Rubel, P. Piimasaaduste turg Saksas. — Konjunktuur, 1936, nr. 14, 57.

Et sisseveetavate piimasaaduste osakaal oli suhteliselt väike, rakendati Saksamaal impordikitsendusi, mis pidid ära hoidma oma maa tootjate huve kahjustava hinnalanguse. 1929. aasta sügisel mittelepinguriikidele (Eesti ja Saksamaa vaheline kaubandusleping oli ratifitseeritud suvel 1929) 27,5 riigimargalt¹¹ 50 margani tsentnerilt tõstetud võitoll pidi esialgu kehtima 1934. aastani.¹² Peagi selgus, et niisugune tollikaitse ei olnud välisvõie eemaletõrjumiseks kaugeltki piisav, ning 1930. aasta novembri lõpul, sõlminud uue kaubanduslepingu Soomega, tõstis Saksamaa ka teiste lepinguriikide võitollu sama määran.¹³ 1931. aastal langeski Saksamaa vöiimport ca 25%¹⁴ ja Eesti vöiväljavedu sinna ligikaudu samal määral (tab. 2). Kahanenud impordist hoolimata jätkus Saksamaal vöihindade langus ka 1931. aastal ning 23. jaanuarist 1932 kehtestati uued, seekord diferentseeritud tollimäärad. Vastavalt 1931. aasta augustis Soomega sõlmitud kaubanduslepingule ei saanud Saksamaa tõsta tollimäära iga riigi alla 5000-tonniselt aasta sisseveokoguselt. Kui sissevedu oli nimetatud kogusest suurem, tõsteti tollimaks 100 margani tsentnerilt. «Langenud» valuutaga riikide vöile pandi peale veel 36-margane lisatoll igalt tsentnerilt.¹⁵ Kõige valusamini tabas tollide korrigeerimine Poolat, kus vöiekспорт Saksamaale vähenes 1931. aastaga võrreldes üheksa korda.¹⁶ Tunduvat kahju said ka teised suuremaid koguseid Saksa turule tarninud riigid, nagu Taani, Holland ja Läti, kelle vöiekспорт kõnesolevale turule oli 1931. aastal ületanud odavama tollimäära alla kuuluva koguse vastavalt 6, 3 ja 2,5 korda.¹⁷ Eesti vöiväljaveole ei mõjunud seekordne tollitõstmine väiksema ekspordikoguse tõttu kuigi halvavalt (tab. 2). Iseloomulik on Eesti Välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna büllötäänis sisalduv mõte: «Praegu tekkinud olukorras on Eesti seisukohalt ainus õige poliitika vaikida ning mingisuguste nõudmistega mitte esineda.»¹⁸

Kuid juba 1932. aasta suvel hakkas Saksa ajakirjandus nõudma sellise olukorra muutmist, kus kehtivate tariifide tõttu olid Saksamaa toodete parimad ostjad Taani ja Holland saanud kõige suuremat kahju ning langenud teenimatu karistuse alla.¹⁹ 15. novembrist 1932 kaotas kehtivuse Saksa—Soome kaubandusleping ning Saksamaa vabanes senistest tingimustest teistegi riikide suhtes. Kooskõlas sellega kehtestati uus ühine toll kõikidele riikidele — 75 riigimarka tsentnerilt, kontingenditi vöi sissevedu kokku 55 000 tonnile ning jaotati see impordiriikide vahel vastavalt nende keskmisele sisseveole aastail 1927—1931. Eestile langes osaks 1933. aastal 3319,2 tonni; sellest kogusest oli ühes kuus lubatud sisse vedada kuni 1/10.²⁰

Sama aasta suvel halvenesid Saksamaa kaubandussuhted Lätiga niivõrd, et Saksamaa keelustas ajutiselt Läti vöi sisseveo. Sügisel pingestusid ka Saksa—Soome suhted ning Saksamaa tühistas ühepoolselt kaubanduslepingu. Osalt nendel põhjustel ja ka oma maa tootmisvöime ülehindamise tõttu jagati lisakontingente, millest ka Eestile langes osaks paarsada tonni.

Inglismaal oli sisseveetavate põllumajandussaaduste osakaal Saksamaaga võrreldes mitmekordselt suurem. Seetõttu, aga ka vabakaubanduse

¹¹ Saksa riigimark oli 1933. aasta juuni lõpuni 0,89, hiljem ca 1,48 Eesti krooni.

¹² Voitka, G. Mida vöivad Eesti talupidajad oodata Saksa tollipoliitikast. — Uus Talu, 1929, nr. 24, 316.

¹³ Pahhel, H. Saksa vöitollu arvatav mõju vöikaubandusele. — Põllumajanduseturg, 1932, nr. 4, 52.

¹⁴ Samas.

¹⁵ Balti riikide pingutused vöiekspordi arendamiseks. — Põllumajanduseturg, 1934, nr. 39, 466.

¹⁶ Saksa vöituru arenemise küsimusi. — Põllumajanduseturg, 1933, nr. 13, 1.

¹⁷ Samas.

¹⁸ ENSV ORKA, f. 1612, n. 1, s. 180, l. 46.

¹⁹ ENSV ORKA, f. 58, n. 1, s. 1559, l. 9.

²⁰ Samas, l. 22.

Tabel 2

Eesti võiekspordi dünaamika aastail 1925—1938 *

	Keskmine 1925—1929	1930	1931	1932	1933	Keskmine 1934—1938
Kogu väljavedu (t), sealhulgas	9725	14066	14444	12531	9225	11965
Saksamaale	6312	9084	6967	6058	3563	4578
Inglismaale	3381	4677	5574	4589	4447	7142
Belgia-Luksemburgi maj. liitu	—	184	1468	1233	268	14
Prantsusmaale	2	66	346	444	240	13
teistesse riikidesse	30	55	89	207	707	218
Väljaveo koguväärtus (1000 kroonides), sealhulgas	28260	31563	25661	15513	12228	18452
Saksamaale	18735	20301	12394	7865	6020	8047
Inglismaale	9436	10596	9876	5300	4492	10071
Belgia-Luksemburgi maj. liitu	—	392	2614	1522	311	21
Prantsusmaale	5	155	620	568	249	14
teistesse riikidesse	84	119	157	258	1156	299
Keskmine Eesti piiril saadud hind (krooni- des/kg), sealhulgas	2,91	2,24	1,78	1,24	1,33	1,54
Saksamaalt	2,97	2,24	1,78	1,30	1,69	1,76
Inglismaalt	2,79	2,27	1,77	1,15	1,01	1,41
Belgia-Luksemburgi maj. liidust	—	2,13	1,78	1,23	1,16	1,50
Prantsusmaalt	2,50	2,35	1,79	1,28	1,04	1,08
teistest riikidest	2,80	2,16	1,79	1,25	1,64	1,37

* Arvutusalus: VK. 1925. Tln., 1926, 33; VK. 1926. Tln., 1927, 31; VK. 1927. Tln., 1928, 30; VK. 1928. Tln., 1929, 31; VK. 1929. Tln., 1930, 46; VK. 1930. Tln., 1931, 46; VK. 1931. Tln., 1932, 45; VK. 1932, 44; VK. 1933, 47; VK. 1934, 39; VK. 1935, 37; VK. 1936, 37; VK. 1937, 37; VK. 1938, 30.

tugevate traditsioonide mõjul ei kujunenud sealse protektsionistlikud meetodid niivõrd resoluutseks kui mandririikides. Kriisi algaastail jäi Inglismaa põhiliselt tollivabaks turuks kõigile riikidele. Teiste agraarsaaduste turgude piiramise tõttu kuhjus pakkumine nimelt sinna. Sellest tulevat kiiremat hinnalangust võrreldes teiste riikide turgudega ei peatanud ka naelsterlingi devalveerimine 1931. aasta sügisel. Tookord võimule tulnud valitsus hakkas avalikult ajama kaitsetollide poliitikat ning propageerima oma kaupade tarbimist. Fraasid *buy British!* ja *buy Empire produce!* said Inglismaal väga populaarseks. Protektsionistlikud tendentsid saavutasid lõpliku võidu 1932. aastal, mil 1. märtsist kehtestati 10%-line finantstoll Briti Impeeriumi mittekuuluvate riikide kõigile põllumajandus- saadustele, välja arvatud lihasaadused ja teravili.²¹ Sama aasta sügisel Ottawas toimunud Briti Impeeriumi riikide majanduskonverentsil leidis kaitsetollide poliitika toetust ning seda arendati edasi. Võitoll tõsteti 17. novembrist 15 šillingini²² inglise kvintaalilt (50,8 kg).²³ Kindlasummaline toll oli koormavam madala vöihinnaga riikide, sealhulgas Eesti

²¹ ENSV ORKA, f. 58, n. 1, s. 1549, l. 67.

²² Inglise šilling oli kuni 1931. aasta oktoobrini 0,91 Eesti krooni, sealt 1933. aasta juuni lõpuni ca 0,65, hiljem ca 0,91 Eesti krooni.

²³ Balti riikide pingutused võiekspordi arendamiseks. — Põllumajandusetur, 1934, nr. 39, 465.

kaubale. Sellise tollipoliitika tulemusel hakkasid Inglismaal üha enam domineerima dominioonide saadused.

Inglismaal tarvitatava või kvaliteedinõuded olid välja kujunenud pika aja jooksul ning nende ümberkujundamine oli raske. Eesti võile, mis oma maitseomaduste poolest sarnanes Taani, Rootsi ja Soome võiga, oleks pidanud loomulikult turuks olema samad müügipiirkonnad (Manchester, Yorkshire, Sotimaa), kuid 1932. aastal turustati seda väljaspool Londonit vaid 6000—8000 tsentnerit²⁴, varem eeldatavasti märksa vähem. Või müüdi Londonis kondiitritele ja jäätisetehastele ning võisegajatele, kes seda Taani või teiste Balti riikide võiga segatult jaemüügil turustasid.²⁵ Nagu märkis Riiginõukogu liige A. Jõeäär, ei teatud Inglismaal üldse, et Eestis võid toodetakse.²⁶

1932. aasta juunist jõustus Inglismaal määrus, millega nõuti või päritolumaa märkimist jaekaubanduses. Kartes, et ostjaskond ülespiitsutatud propaganda mõjul — *buy British!* — vähendab välismaa või ostmist, loobusid mõned suuremad võisegajad imporditud kauba tarvitamisest.²⁷ Negatiivset mõju Eesti või hinnale avaldas ka see, et varem põhiliselt Saksa turule tarninud Läti ja Leedu suurendasid oma eksporti Inglismaale mitmekordselt.

Peamiste väljaveomaade turutingimuste halvenedes hakati enam tähelepanu pöörama alternatiivsetele ekspordivõimalustele. Kui aastail 1925—1929 veeti Eestist võid mujale peale Inglismaa ja Saksamaa vaid 0,3%, siis 1930. aastal 2,1%, 1931. aastal juba 13,2%, 1932. aastal 15,1% ja 1933. aastal 14% (arvutatud tab. 2 alusel).

Tõsisemalt said uute väljaveoriikidena kõne alla tulla Belgia ja Prantsusmaa.

Belgiasse eksporditi Eesti võid esmakordselt 1930. aastal. Sealsed sisseveotingimused muutusid kardinaalselt 1931. aasta lõpust, mil 27. novembril kehtestus uus võitoll 140 franki²⁸ tsentnerilt endise 20 frangi asemel.²⁹ 1932. aasta märtsiks tõsteti toll 161 frangile ning 26. aprillist kontingenditi või sissevedu.³⁰ Eesti Välisministeeriumi taotlused suurema kontingendi saamiseks (see määrati vastavalt eelmiste aastate ekspordile) ei andnud tulemusi³¹ ning 1933. aastast jäi Belgia võiturg Eestile tähtsusetuks.

Prantsusmaal tõsteti senini kehtinud 100-frangine³² võitoll tsentnerilt 1930. aasta juunis kahekordseks ning 1931. aasta oktoobrist kontingenditi või sissevedu.³³ Esialgu kasutas Eesti ühte osa vähemtähtsatele sisseveomaadele ettenähtud üldisest kontingendist. Edaspidi saadi Eesti Välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna poolt astunud sammude tulemusel küll ka erikontingent, kuid selle suurus ei vastanud endise vähese sisseveo tõttu taotletule.³⁴ 1. oktoobrist 1932 loobuti Prantsusmaal taas kontingentidest, kuid novembris tõsteti toll 700 frangile ning veebruaris 1933 850 frangile tsentnerilt, kusjuures peale tolli määrati veel mitmesugu-

²⁴ ENSV ORKA, f. 58, n. 1, s. 1849, l. 79.

²⁵ Põdra, J. Võiturustamisest Inglises. — Majandusteated, 1935, nr. 4, 62.

²⁶ Riigikogu täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded. V koosseis, V istungjärgk. Tln., 1933, 618.

²⁷ ENSV ORKA, f. 58, n. 1, s. 1549, l. 79.

²⁸ Belgia frank oli 1933. aasta juuni lõpuni 0,10, hiljem ca 0,17 Eesti krooni.

²⁹ Balti riikide pingutused võiekspordi arendamiseks. — Põllumajanduseturg, 1934, nr. 40, 480.

³⁰ Samas.

³¹ ENSV ORKA, f. 969, n. 3, s. 140, l. 179.

³² Prantsuse frank oli kuni 1933. aasta juuni lõpuni 0,15, edasi ca 0,24 Eesti krooni.

³³ Balti riikide pingutused võiekspordi arendamiseks. — Põllumajanduseturg, 1934, nr. 40, 480.

³⁴ ENSV ORKA, f. 969, n. 3, s. 140, l. 179.

seid lisamakse.³⁵ Märtsist kehtestati taas kontingendid, määrates nad potentsiaalsest sisseveost väiksemaks ning nähes ette üksikute riikide osa tõusu üldkontingendis kuni 60%, kusjuures Eesti puhul seostati kontingendi suurendamine ostudega Prantsusmaalt (Alžeeria oder, nisukliid, õlikoogid).³⁶ Kaubandusstatistikas nende ostude kohta andmeid ei ole, aga et aprillist 1932 kehtis Prantsusmaa ja Eesti vahel kliiringleping,³⁷ siis ilmselt suurendati kontingenti seoses mõnede muude kaupade impordiga. Ülikõrge tollimüüri tõttu (1933. aastal oli võitoll vähemalt kaks korda kõrgem kui Saksamaal ja vähemalt seitse korda kõrgem kui Inglismaal) muutus võiekспорт Prantsusmaale 1933. aastal sealsetest kõrgetest siseturuhindadest hoolimata niisama vähetulusaks kui Inglismaale.

1933. aastal eksporditi suur kogus võid Soome ja Tšehhoslovakkiasse ning saadi nendest riikidest ka head hinda,³⁸ kuid alaliste turgudena oleksid nad Eestile vaevalt kõne alla tulnud. Teistsugune oli olukord tarnimise-ga Põhja-Inglismaale. Küsimuse selgituseks on vajalik vaadelda välja-veo korraldust.

Kriisi alguses tegelesid ekspordivõid kokkuostuga Eestis viis firmat: Põllumajanduslik Keskühisus «Estonia» (üle poole kokkuostetud võist), A/S Rotermann, A/S Einpaul, C. F. Gahlnbäck ja Eesti Piimaühingute Liit. Eksporditööriks võib neid nimetada üsna tinglikult, sest võid müüdi Tallinna sadamas maha ning sealt edasi ei allunud kauba liikumine enam nimetatud firmade kontrollile. Saksamaale saadetav võid jõudis Saksa liinilaevadel paari päeva pärast Berliini.³⁹ Kokkuostja-imporditõõr oli tavaliselt ka suurkaupmees, kes Saksamaal kindlas rajoonis imporditud võid jaekaupmeestele müüs.⁴⁰ Seetõttu pidi teistega konkureeriv suurkaupmees olema huvitatud ka kõrgemast hinnast üksikmüügil. Et Berliinis noteeriti regulaarselt Eesti võid hindu, võib arvata, et sellise müügisüsteemi korral Saksamaale eksporditav võid suuremastaabiliste spekulatsioonide objektiks muutuda ei saanud ja et Eesti võid hind vastas tema kvaliteedile. Aastail 1930—1933 oli Eesti võid noteeritud hind Berliinis keskmiselt 8% kõrgem Saksa esimese sordi võist ja keskmiselt 1% kõrgem Läti võist.⁴¹

Teistsugune olukord oli aga mujale eksporditava kaubaga. Inglismaale veeti Eesti võid peamiselt suvekuudel, mil selle hind ühtlustus Saksamaal saadava hinnaga. Selle põhjuseks oli asjaolu, et Austraalias ja Uus-Mere-maal (Inglise turu peavarustajad) oli tootmistsükkel Euroopa maadega võrreldes vastupidine. Inglismaale tarnitava võid liikumine oli märksa keerulisem kui Saksamaale väljaveetaval kaubal. Ühelt poolt oli see tingitud vastavatest traditsioonidest, aga kindlasti ka Eesti eksporditööri huvi-puudusest otsesidemete loomise vastu. Tallinna sadamas võid ostnud impor-töörid müüsid selle peamiselt Londonis suurkaupmeestele, tihti veel sealsete maaklerite kaudu. Alles siis, kui võid ei kasutatud ära jäätisetehastes ja kondiitribabrikutes, jõudis kaup jaekaupmehe kaudu Taani ning Läti ja Leedu võiduga segatult tarbijani. Niisuguste vahelülide tõttu tekkisid võimalused Eesti võidga spekulatsiooniks. Et puudus järjepidevus mõne kindla piirkonna varustamisel, ei tundnud tarbija kaupa ning võid hind kannatas.

Oma artiklites ajakirjas «Põllumajandusetur» ning aruannetes Põllu-töoministeriumile, hiljem ka Välisministeriumi väliskaubanduse osakona-le soovitas Eesti põllumajandusatašee Londonis Villibald Raud juba

³⁵ Balti riikide pingutused võiekspordi arendamiseks. — Põllumajandusetur, 1934, nr. 40, 480.

³⁶ ENSV ORKA, f. 325, n. 1, s. 17, l. 33.

³⁷ Riigi Teataja, 1932, nr. 30, art. 261.

³⁸ VK. 1933, 47.

³⁹ Päevaleht, 1932, 21. okt.

⁴⁰ Raud, V. Inglise ja Saksa võiturud. — Põllumajandusetur, 1930, nr. 12, 156.

⁴¹ Arvutusalus: Põllumajandusetur, 1934, nr. 6, 77.

alates 1930. aastast tungivalt muuta võimүүgisüsteemi Inglismaal ning hakata tarnima Hulli. Tema arvestuste järgi võis Põhja-Inglismaal pärast Eesti või tarbijaile tuttavakstegemist saada 10—20% kõrgemat hinda.⁴² Loomulikult olid need võimalused teada ka eksportööridele. 1930. aastal põhjendas keskliit vajadust valida J. Laidoner P/K «Estonia» neljandaks direktoriks sellega, et tal olevat tuttavate kaudu võimalus Inglismaale soodsamatel tingimustel võid tarnida.⁴³ Ometi väitis J. Laidoner veebruaris 1931 Tallinnas toimunud piimanduspäeval, et kasulikumaks on peetud P/K «Estonia» või sadamas välisagentidele maha müüa.⁴⁴ Eksportöörid põhjendasid niisugust müügisüsteemi võlgadega koormatud piimatalituste rahapuudusega: otsesidemete korral Inglise kaupmeestega oleks raha saadud pärast realiseerimist, importöörid Tallinna sadamas aga maksid kohe.⁴⁵ Teine põhjus, millele eksportöörid apelleerisid, oli väljaveolubade andmine ühe hooaja kaupa.⁴⁶ Uute turgude sissetöötamine nõudis lisakulutusi, kuid üksteisega konkureerivatel eksportööridel ei olnud võimalust ega mõtetki neid teha, teadmata, kas sellest edaspidi kasu on. Müüdi lihtsalt sinna, kus päevahind kõrgem.

Peapõhjuseks aga, miks Põhja-Inglismaa turu sissetöötamine venis, oli või hooajaline tootmine. Tarbija harjutamine kindla kaubaga eeldas turu perioodilist varustamist. Talviti ja varakevaditi oleks eksport Inglismaale saanud toimuda ainult Saksamaale väljaveetava võikoguse vähendamise arvel. Sisseveokitsenduste tõttu oli aga Saksamaalt saadav hind 1932. aastast sedavõrd kõrge (tab. 2), et loodetav kasum oleks vaevalt katnud kõnesoleva turu sissetöötamise kulusid. Põhja-Inglismaa võituru sissetöötamine stabilisatsiooniaastate lõpul ja kriisiaastate algul oleks olnud kahtlemata lihtsam kui kriisiaastatel, kuid selle positiivses mõjus kriisiperioodi lõpu Eesti eksportvõi hinnale Eestis on siiski alust kahelda, sest Inglismaale juhitud eksport vähendanuks hilisemat Saksamaal lubatud kontingenti. Probleemi pearõhk taandub seega piimatootmisele, mille muutmine eksportööride võimuses ei olnud.

1932. aasta sügisest toimus väljaveosüsteemis siiski mõningane muutus. See oli aga põhjustatud raskustest eksportvõi realiseerimisel üldse. Elav poleemika puhkes ka ajalehtedes. Valitsuse otsese sekkumise tõttu (väljaveolubasid nõustuti pikendama vaid siis, kui eksportöörid saavutavad kokkuleppe koostöö kohta välisturgudel) kirjutasid võiekspordifirmad augustis alla kokkuleppele, millega loodi keskorganisatsioon «Või Väljaveo Keskbüroo».⁴⁷ Leping nägi ette sissetöötatavate turgude kasude ja kahjude ühist jaotamist ning 1933. aastast hakati Põhja-Inglismaale iga nädal saatma vähemalt 600 tonni (à 50,8 kg) võid.⁴⁸ Vältimaks spekulatsioon kiiresti langeva hinna korral hakati samast ajast saatma osa kaupa Londonisse ja Põhja-Inglismaale komisjonimүүgile,⁴⁹ ilmselt nii, et Tallinnas suurem osa hinnast kinni maksti. 1933. aastal lõpetas tegevuse A/S Einpaul ning väljaveoõiguse sai uus firma sel alal «Puhk ja Pojad».

Kaup saadeti Londonisse, sealt edasi ka Belgiasse ja Prantsusmaale peamiselt *United Baltic Corporation*'i laevadega, mis väljusid Tallinnast kord nädalas.⁵⁰ See oli tegelikult Taani firma Inglise lipu all ning kauba-aaajatel oli tema tegevuse kohta alatasa pretensioone.⁵¹ Eesti laevade

⁴² ENSV ORKA, f. 58, n. 1, s. 1549, l. 79.

⁴³ ENSV TRKA, f. 116, n. 1, s. 838, l. 35.

⁴⁴ Samas.

⁴⁵ Piimasaaduste väljaveo kontrolljaam. 1924—1934. Tln., 1934, 37.

⁴⁶ ENSV ORKA, f. 891, n. 1, s. 693, l. 125.

⁴⁷ Uus Talu, 1932, nr. 8, 295.

⁴⁸ ENSV ORKA, f. 891, n. 1, s. 815, l. 2p.

⁴⁹ ENSV ORKA, f. 325, n. 1, s. 20, l. 171; Raud, V. Piimasaaduste turg Inglise. — Konjunktuur, 1935, nr. 12—13, 831.

⁵⁰ Päevaleht, 1932, 21. okt.

⁵¹ ENSV ORKA, f. 969, n. 2, s. 85, l. 48.

kasutamine oli aga külmutusseadmete puudumise tõttu raskendatud.⁵² Peamiseks võiohjaks sai Inglismaal alates 1933. aastast *Cooperative Wholesale Society* (1935. aastal ca 35%), kes turustas kauba üksikaupluste võrgu kaudu (*multiple shops*) peamiselt Manchesteri tööstuspiirkonnas.⁵³

Kvaliteedi viimisel Põhja-Inglise turu nõuetega vastavusse (soolasisaldus, värvus) hakkas kauba hind esialgu lähenema Soome ja Rootsi või hinnale. Kui 1932. aasta lõpul oli Eesti ja Soome või hinnavahe ca 14 šillingit tsentnerilt, siis aasta hiljem oli see 10 šillingit.⁵⁴

Kahekümnendate aastate lõpul oli eksportööride huviorbiidist välja jäänud Belgia võiturg, mistõttu ei saadud sealts kriisi puhkedes ka kuigi-võrd suuri kontingente. 1931. aasta lõpul viibis Belgias Villibald Raud. Tema ettekannetest selgub, et nii turustus- kui ka transpordiolud olid Belgia puhul võihinna tagamise seisukohalt äärmiselt nigelad ning kaup võis muutuda spekulatsiooniobjektiks.⁵⁵ Olukorra parandamiseks võetud meetmed olid aga lootusetult hilineanud. Umbes samasugune olukord kujunes Prantsusmaal.⁵⁶

Kahtlemata oli võimүүgisüsteem käsitletaval perioodil ebaefektiivne, kuid see ei väljendunud siiski mitte niivõrd kaotustes vahetalituskulude läbi, kuivõrd turgude varustamise järjepidevusest tingitud võihinna odavuses. F. Sauks väidab ilmselt 1930. aastate teist poolt silmas pidades, et spekulatiivsete vahelülide tõttu võikaubanduses moodustas talunditele piima eest makstav hind ligikaudu 25% välismaal või eest saadavast hinnast.⁵⁷ 1931. aastal näiteks kujunesid võimүүgi vahetalituskulud järgmiselt. Piimatalitused maksid kilogrammi piima eest 5,7 senti⁵⁸, ühe kilo või valmistamiseks kulus keskmiselt 24,5 kilo piima.⁵⁹ Seega maksti taludele ühe kilogrammi või valmistamiseks vajaliku piima eest keskmiselt 142 senti. Samal ajal oli Eesti või keskmine hinnanoteering, s. t. ligikaudne suurmүүgihind Londonis 189 ja Berliinis 238 senti.⁶⁰ V. Raud arvestas Inglismaal üksikmүүgil hinnatõusu 9—18 šillingile tsentnerilt.⁶¹ Kui opereerida maksimumiga, s. t. 12 senti kilogrammilt, ning eeldada, et see ka Saksamaal suurem ei olnud, moodustaks taludele makstud hind 70,6% Inglismaal ja 55,8% Saksamaal saadud võihinnast. Saksamaal saadud võihinnast tuleks aga maha arvata tollimaks: 1931. aastal 50 marka tsentnerilt, s. o. 44,5 senti kilogrammilt, ning sel juhul oleks tulemus 69,1%. Vahetalituskuludeks jäävast umbes 30%-st moodustasid põhiosa kulutused piima võiks ümbertõötamisele piimatalitustes. Ilmselt on F. Sauks jätnud tollimaksu arvestamata. 25% oleks võimalik vaid väga kõrge tollimүүri ja väga kõrgete siseturuhindadega turgude puhul.

Või kvaliteeti hakati kontrolljaamas detailselt määrama 1924. aastal jõustunud piimasaaduste väljaveo kontrolli seaduse⁶² alusel. Kvaliteet muutus stabiilseks 1928. aastaks ning paranes edaspidigi. Tootmistingimuste halvenedes tagati või kvaliteet mitmete sama seaduse alusel väljaantud Põllutööministeeriumi määrustega,⁶³ mis karmistasid kontrolli, tegid

⁵² Kaja, 1932, 14. okt.

⁵³ ENSV ORKA, f. 969, n. 2, s. 85, l. 46; Eesti või Põhja-Inglise turul. — Majandusteated, 1936, nr. 9, 171.

⁵⁴ ENSV ORKA, f. 325, n. 1, s. 20, l. 171.

⁵⁵ ENSV ORKA, f. 1612, n. 1, s. 180, l. 58—60; f. 969, n. 3, s. 405, l. 1, 2.

⁵⁶ ENSV ORKA, f. 325, n. 1, s. 17, l. 33.

⁵⁷ Sauks, F. Kaubanduse arengust Eestis, 173.

⁵⁸ Eesti arvudes, 97.

⁵⁹ Piimasaaduste väljaveo kontrolljaam. 1924—1934, 115.

⁶⁰ Põllumajandusetur, 1932, nr. 14, 153.

⁶¹ Päevaleht, 1932, 20. okt.

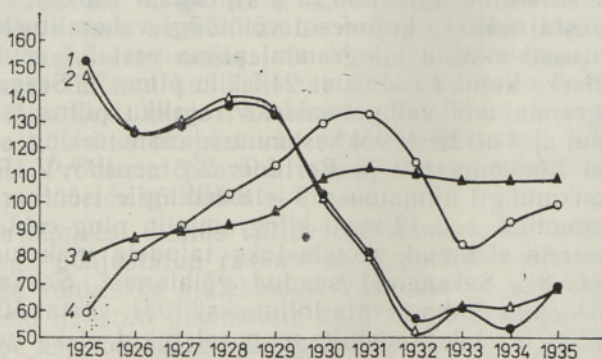
⁶² Riigi Teataja, 1924, nr. 85/86, art. 64.

⁶³ Riigi Teataja, 1932, nr. 5, art. 43; nr. 10, art. 90; nr. 41, art. 378; 1933, nr. 46, art. 375.

piimatalitustes sunduslikuks piimahindade maksmise kvaliteedi alusel ning sätestasid muutused ka kauba märgistamisel. 1933. aastast oli Eesti või embleemil kiiriheitva tuletorni kujutis. Huvipakkuv on märkida, et 1937. aastal, kui või kvaliteet polnud oluliselt paranenud (kriisiaastail oli võile kontrolljaamas antud keskmine hindepall 15-punktilises süsteemis 12,0⁶⁴, 1937. aastal 12,1⁶⁵) osales Eesti või ülemaailmsel võikonkursil ning jäi alla üksnes Taani kaubale.⁶⁶ Mõistagi ei saa niisuguse reklaamimaigulise ürituse tulemusi täie tõsidusega võtta, kuid see näitab siiski, et või kvaliteet oli tagatud ka kriisiaastate halbades tootmistingimustes.

Kohapealsed tingimused või kõrgema hinna saamiseks välisurgudel olid enam-vähem tagatud. Seda aga ei saa öelda väliskaubandusorganisatsiooni toimimise kohta väljaspool Eesti piire. Koordineeriv organ väliskaubanduse korraldamiseks ja edendamiseks — Välisministeeriumi väliskaubanduse osakond — loodi alles augustis 1931.⁶⁷ Osakond sai suhteliselt edukalt hakkama informatsiooni levitamisega ning tegutses mõningal määral ka ärisidemete loomisel, kuid tema laialdasemat tegevust piiras kaadri vähesus.⁶⁸

Eesti või suhteliselt madal hind võrreldes vanade karjakasvatusmaade kaubaga oli põhjustatud välisorganisatsiooni ebaefektiivsest toimimisest, peamiselt aga piimatoodangu hooajalisusest, mis sõltus tootmistingimustest. Neid vaadeldakse järgnevas.

Piimatoodangu ja piimahinna ning või väljaveokoguse ja väljaveohinna dünaamika (1925–1935=100).

Arvutusalus: Eesti arvudes, 64; VK. 1932, 13–14; EP. 1934, 147; EP. 1935, 162. 1 või väljaveohinna indeks, 2 piimatalituste poolt taludele makstava hinna indeks, 3 piimatoodangu indeks, 4 või väljaveokoguse indeks.

Jooniselt selgub, et piimatalituste poolt makstav hind sõltus täiesti või väljaveohinnast. Mõningad lahknevused olid tingitud siseturu hindade mõjust. Märksa vähem olid omavahel seotud aga piimatoodang ja või ekspordikogus. See seletub siseturule jääva piima ja piimatoodete osakaalu muutusega, mis sõltus siseturu- ja väljaveohindade suhtest. 1933. aastal täheldatav märkimisväärne lahknevus on seletatav kõigepealt Saksamaalt ja Inglismaalt saadavate hindade vahega: Saksamaa kontingendivõi hind oli sedavõrd kõrge, et mõjutas tugevasti tõusu suunas ka siseturu hindu.

⁶⁴ Piimasaaduste väljaveo kontrolljaam. 1924–1934, 50.

⁶⁵ Piimasaaduste väljaveo kontrolljaam. 1937. Tln., 1938, 15.

⁶⁶ Jaanhold, J. Eesti või ülemaailmsel võivõistlusel Berliinis. — Uus Talu, 1937, nr. 10, 345–346; Piimasaaduste väljaveo kontrolljaam. 1937, 18.

⁶⁷ Valitsusasutuste tegevus. 1918–1934. Tln., 1935, 287.

⁶⁸ ENSV TRKA, f. 116, n. 1, s. 732, l. 275.

Mida rohkem võid Inglismaale tarniti, seda enam ühtlustus ekspordihind siseturuhinnaga ja teatud piiril kaotas väljavedu mõtte. Samuti hakati 1932. ja eriti 1933. aastal üha vähem piima piimatootlustesse tooma: piima kasutati enam kodumajapidamistes või püüti realiseerida täispiimana. Kui 1931. aastal valmistati meiereides 16 139 tonni võid, siis 1932. aastal 14 467 ja 1933. aastal 11 522 tonni.⁶⁹ Nendel aastatel eksporditi vastavalt 43,0%, 37,9% ja 28,6% kogu Eesti piimatoodangust võina.⁷⁰

Või väljaveohinna ja piimatootlustelt taludele makstava hinna indeksiga (joon., 1, 2) võrreldes muutub piimatoodangu indeks (joon., 3) oma rada. Kriisiaastail piimatoodangu areng küll pidurdus, kuid olulist tagasilangust siiski ei toimunud. Piimakari oli talu tootmisstruktuuris vajalik ning suurem osa karjapidamise kuludest olid paratamatud. Kõikumine taandus vaid sellele, kas ajada läbi minimaalsete kuludega ning leppida tähtsusetu toodanguga või teha lisakulutusi ja arendada produktiivkarja. Piimatoodang lehma kohta oli aastail 1925—1929 keskmiselt 1676 kilogrammi aastas (1930. a. — 1910 kg; 1931. a. — 1924 kg; 1932. a. — 1856 kg; 1933. a. — 1851 kg).⁷¹ Piimatootmine andis Statistika Keskbüroo andmeil 1929. aastal 47% talundite rahalistest sissetulekutest⁷², kuid nii paradoksaalne kui see ka ei ole, ei tulnud ka parimatel aastatel isegi keskmised raamatupidamistalud⁷³ ots otsaga kokku.⁷⁴ Piimahindade katastroofiline langus tõstis küll tasuvuse saavutamiseks vajaliku toodangumäära märksa kõrgemale, kuid see ei tähendanud piimakarja veelgi ebarentaablimaks muutumist, sest alanesid ka tootmiskulud.

Piima tootmiskulud võib liigitada kahte rühma.

Kindlad kulud koosnesid elatussööda kuludest, töökuludest, ehituskuludest, võlaprotsendist, amortisatsioonist ja väljaminekutest loomaarstile. Need kulud sõltusid toodangust vähe ning väiksema produktsiooni korral koormasid omahinda rohkem. Seda suhteliselt stabiilset kuluderühma sai alandada vaid teatud piirini talu ratsionaalsema korralduse abil.

Muutuvad kulud olid produktiivsööda kulud. Toodangu hulk ja hooajalisus sõltusid nimelt sellest. Sööt koosnes karjamaa-, kõrs-, jõu- ja toorsöödast ning söödajuurviljast. Piimatootluste poolt makstud piimahinna indeksid⁷⁵ ja söödahindade indeksid⁷⁶ olid kriisiaastail järgmised (1925—1929=100):

	1930	1931	1932	1933
Piimahind	75,5	59,2	38,8	45,9
Söödahind	63,5	60,5	50,9	54,0

Muidugi toodeti söötasid (välja arvatud ostujõusööt) põhiliselt talus endas, kuid hinnaindeks kajastab majandite toodangus toimunud struktuurinõudeid.

Kuigi võihinna katastroofiline langus 1930. ja 1931. aastal koormas majandeid raskelt sellega, et kindlate kulude osakaal piimahinnas tõusis, aga tootmisvõime siiski püsis ning mõnevõrra isegi kasvas (vt. joon.).

⁶⁹ Eesti arvudes, 97.

⁷⁰ Arvutusalus: Eesti arvudes, 64; VK. 1931, 45; VK. 1932, 44; VK. 1933, 47.

⁷¹ Eesti arvudes, 64.

⁷² Pool, T. Põllumajandus sõjaseisukorras. — Uus Talu, 1932, nr. 2, 39.

⁷³ Raamatupidamistalud olid raamatupidamisühingusse kuulunud talud. Neid oli 300—350 ning nad olid keskmisest märksa intensiivsemalt majandatavad ja nende tootmistase oli üldisest kõrgem.

⁷⁴ EP. 1929, 107.

⁷⁵ Arvutusalus: Eesti arvudes, 97.

⁷⁶ Arvutusalus: EP. 1927, 198; EP. 1935, 177. Indeks on saadud söödahindade liikumise alusel arvestades 1929/30. põllumajandusaasta kontrollkarjade söödaratsiooni. Toorsööda ja söödajuurvilja (koefitsient 0,16) asemel on opereeritud piirituskartuli hindadega. Arvestusest on välja jäetud karjamaa.

Seda võimaldas piima müügihinna tõus 1930. ja püsimine 1931. aastal, võrreldes karjasöötadega. 1931. aasta lõpust asetleidnud hindade uus langus pidurdas aga ka juba tootmist, sest söötade hinnad uue langusega sedavõrd tugevasti kaasa ei läinud. Toodang vähenes nimelt aastaajal, mil karjamaasööda osakaal langes või see kadus täiesti lehmade söödaratsioonist. Toodangu hooajalisust näitavad järgmised andmed: kui 1930. aastal moodustas või väljaveokogus kõige väiksema väljaveoga kuul (veebruaris) 27,1% kõige suurema väljaveoga kuu (oktoober) ekspordikogusest, siis 1931. aastal 20,6% (veebruar ja juuli), 1932. aastal 19,0% (veebruar ja juuli) ning 1933. aastal, mil kehtis hooajaliste ekspordipreemiade maksimise süsteem, 21,5% (veebruar ja juuli).⁷⁷ Niisugustes tingimustes ei saanud juttugi olla turgude pidevast varustamisest, mis oleks soodsalt mõjunud võihinnale.

Lisaks tööstus- ja agraartoodangu hinnakääridele olid Eesti põllumajanduses tekkinud veel käärid piimahindade ja söödahindade vahel. Maa-ilmal vabaturul toimus teraviljahindade langus järgmiselt (1925—1929=100)⁷⁸:

	1930	1931	1932	1933
Rukis (USA)	59,1	40,8	37,2	43,8
Nisu (USA)	65,2	44,2	35,2	40,9
Oder (Kanada)	52,7	39,7	41,1	34,4
Kaer (Kanada)	74,1	46,8	43,2	36,2

Söödahinnad muutusid Eestis alates 1931. aastast sõltumatult vabaturu hindadest ning tegemist pidi olema kohalike põhjustega. Samuti vähenes Eestis loomasöötade saak. Kui 1920. aastal saadi ühe loomühiku kohta söötühikuid (hein, söödateravili, suviviljapõhk) 1176, siis 1931. aastal 1148, 1932. aastal 937 ja 1933. aastal 847, kusjuures eriti vähenes söödateravilja saak (1933. aastal võrreldes 1930. aastaga 31%).⁷⁹ Teatud määral mõjutasid söödaviljade saagi vähenemist ja hindade vastavat liikumist ikaldus 1932. aastal ning nisu ja odra sisseveotollid, kuid peapõhjuseks tuleb ilmselt pidada teravilja kaitseseaduse⁸⁰ kehtestamist 1930. aasta juulis ning selle alusel teostatud rukkikokkukuustu. Et see seadus käivitas tegelikult uue arengusuuna Eesti põllumajanduses, tuleb sellel põgusalt peatuda. Seaduse § 2 järgi kohustus riik ostma kodumaal kasvatatud ning oma vajadusest ülejääva rukki keskmistele tootmiskuludele vastava hinnaga (piima tootmiskulu ületas ju tunduvalt hinna). Rukist osteti kokku järgmistele hindadega: 1930 — 16,7 krooni tsentner (välisrukki hind Tallinna sadamas 9,2 krooni), 1931 — 15,5 (7,3), 1932 — 14,4 (7,2), 1933 — 13 (6,3).⁸¹ Rukki kõrge hind hoidis ka söödateraviljade hindu kõrgel ning ajendas majandeid enam tähelepanu pöörama garanteeritud hinnaga toiduteravilja kasvatamisele, jättes söödaviljade kasvupindalad endiseks või neid vähendades.

Seadusega sätestati ka varem sisseveetud rukkitaavarade maksustamine, kuid puuduliku arvelevõtmiskorra tõttu õnnestus teravilja importööridel teenida aastail 1930—1932 3—4 miljonit krooni, s. o. umbes niisama palju, kui riik sai monopoli arvel sama aja jooksul kahju.⁸²

Miks siis selline seadus kehtestati? R. Antons on selle kohta kirjutanud: «Olles täiesti ummikusse jooksnud «taanistamise» poliitikaga, mis

⁷⁷ Arvutusalus: EP. 1933, 253.

⁷⁸ EP. 1933, 255.

⁷⁹ Kurkus, J. Põllumajanduse tulemusi ja väljavaateid. — Põllumajandusetur, 1934, nr. 1, 3.

⁸⁰ Riigi Teataja, 1933, nr. 56, art. 375.

⁸¹ Vint, E. Teraviljamajandus Eestis. — Konjunktuur, 1938, nr. 40, 149.

⁸² Samas, 155.

viis põllumajanduse ühekülgsel, s. o. ainult loomakasvatuse arendamisele ning selle kaudu välisturu teenimisele, oli kodanlik valitsus sunnitud võtma kursi teraviljakasvatusele, et maakodanluse uue finantseerimise süsteemi kaudu muuta siseturg nüüd taimekasvatuse peamiseks baasiks.»⁸³ E. Uustalu on seostanud teraviljamonopoli riigi maksubilansi huvidega.⁸⁴ A. Ruusmann iseloomustab teraviljamonopoli kui riigi otsesest rahalist toetust maakodanlusele.⁸⁵

Teraviljaseaduse kehtestamise eel, 1929. aastal, oli taanistamine oma arengu kõrgseisus ja siinkirjutaja arvates oli nimelt teraviljaseadus kriisist tingitud katastroofilise loomsaaduste hinnalanguse kõrval selle suuna ummikuseajaja. Riigi väliskaubandusbilanss oli aastail 1928—1930 tõepoolest negatiivne (3,4%)⁸⁶, kuid areneva riigi puhul ei tohi seda eriti oluliseks pidada, kusjuures 1929. ja 1930. aastal oli sisseveo suurenemine seotud teravilja importfirmade kasvanud aktiivsusega piirava seaduse ootel. Ka Riigikogus toodi valuutapuudus seaduse propageerijate poolt esile alles teisejärgulise tähtsusega argumendina, ehkki just see pidanuks maakodanlusega mitteseotud rühmade häälte saamiseks veenvamaid põhjendusi olema. Samuti on tõestatud, et odava välisvilja söötmisega loomadele oleks enam toodetud ja eksporditud või ja peekon katnud suurenenud välisvaluutakulud.

A. Ruusmanni antud hinnangu paikapidavust selle agraarpoliitilise sammu suhtes kinnitavad rukist müünud talundite andmed (domineerisid suurtalundid).⁸⁷ Vanatalude huve esindanud Põllumeestekogudega seotud ringkondadel oli nii Riigikogus kui ka agronoomilistes asutustes mõjuvõimas positsioon. Seaduse läbisurumist 1930. aastal kergendas asjaolu, et 1929. aastal nihkus teravilja varasema hinnalanguse tõttu paigalt Eesti põllumajanduses aastaid ja võib-olla aastakümneid valitsenud proportsioon taim- ja loomsaaduste hindade vahel. Samuti seostas rahvusvaheline kodanlik majandusteadus 1929.—1930. aasta agraarkriisi teraviljahindade langusega ning soovitas kõik otsingud suunata teraviljahindade tõstmisele. Näiteks «Roheline Internatsionaal» levitas A. Tupitsa poolt Riigikogus teravilja kaitseseadust nõudvat kõnet kui juhendit teistele agraarbloki riikidele.⁸⁸

Üldise katastroofilise hinnalanguse olukorras hakkas aga seadus Eesti põllumajanduses toimima umbes nii, nagu ootamatult mängulauale sattunud ja siin mängija tahtest sõltumatult ise aktiivset tegevust alustanud malend. Vaevalt planeerisid seaduse andjad sedavõrd suuri spekulatiivtuluseid importfirmadele ning võiekspordi tugevat langust.

Piimatoodangule ja võiekspordile avaldas mõningat mõju ka ekspordipremiate sisseseadmine. 1932. aasta teisel poolel (ka varem oli võipremiate probleem Riigikogus kõne all olnud), kui olukord muutus võihinna languse ja valitsuse majanduspoliitika tõttu katastroofiliseks, jõuti arusaamale, et piimakarjandust tuleb kaitsta täieliku kokkuvarisemise eest. 17. jaanuaril 1933 võeti vastu võiväljaveo edendamise määrus.⁸⁹ Kehtestus kord, et alates sama aasta jaanuarist maksti väljaveetavale võile juurde tingimusel, kui võihindade noteerimiskomisjoni poolt määratud hind oli vähemalt kahe nädala jooksul olnud alla 1,5 krooni kilogramm. Makstav toetus diferentseeriti (10—30% hinnast) nii, et see oli talviti ja kevaditi suurem. Osalt maksis riik preemiaid teravilja kaitseseaduse alusel kokku-

⁸³ Antons, R. Agraarsuhted kodanlikus Eestis, 202.

⁸⁴ Uustalu, E. Eesti Vabariik. Lund, 1968, 83.

⁸⁵ Ruusmann, A. Missugust ajaloolist arenguteed, 73—74.

⁸⁶ Arvutusalus: VK. 1933, 6.

⁸⁷ Kurkus, J. Rukki pakkumine teravilja kaitseseaduse alusel. — Põllumajandusetur, 1930, nr. 26, 395.

⁸⁸ Горанович М. Аграрный кризис и распад аграрного блока. 1930—1933. М., 1971, 51.

⁸⁹ Riigi Teataja, 1933, nr. 6, art. 44.

õstetud rukkiga, mille söödaväärtus oli aga seismisega alanenud.⁹⁰ Esi-
algu lõpetati juurdemaksed seoses krooni devalveerimisega juulis 1933.

Dotatsioon väljaveetavale võile tuli kahtlemata lõppkokkuvõttes rahva
taskust, nagu seda näitavad R. Antons ja A. Ruusmann.⁹¹ Kujunenud,
osalst ka valitsuse poolt kujundatud situatsioonis oli ekspordi stimuleeri-
mine (juhul kui sooviti üldse oma kaupa maailmaturgudele tarnida) aga
majanduslik hädavajadus. Peaaegu kõik Eestiga võiekspordis konkureeri-
vad riigid olid võitootmise toetussüsteemi kehtestanud juba aastail 1930—
1932.⁹² Määrava tähtsusega ei olnud ekspordipreemiate maksimisel ka
klassiprintsiip: riik sai lihtsalt arvestada vaid majanditega, mis väljaveo-
toodangut andsid. Loomasöödaks muudetud rukkiga premeerimine kju-
nes aga riigi seisukohalt raha tõstmiseks ühest hunnikust teise, kusjuures
suur osa sellest läks teel kaduma. Kodumaal toodetud toiduteraviljale
siseturu kindlustamine olnuks võimalik ka niimoodi, et selle all ei oleks
kannatanud söödabaas, näiteks Riigikogus kõne all olnud liikuvate tolli-
dega. Huvipakkuv on võrrelda rukkimonopoli teostamise kuluisid peekoni-
hindade kindlustamiseks kulutatud summadega: 1930/31.—1933/34. a.
1,5 miljonit krooni.⁹³ See tõstis peekoni väljaveo kriisi lõpuks kolmekord-
seks, kusjuures peekoni turuhinna langus ei olnud väiksem võihinna lan-
gusest. Loomulikult ei oleks või puhul suurema ekspordi tõttu niisuguste
summadega sama efekti saadud, kuid rukkimonopoli teostamine nõudis
samuti märksa suuremaid väljaminekuid.

Otsesed võihinna langusest tingitud kahjud Eesti põllumajandusele
olid stabilisatsiooniaastate hindu aluseks võttes 1930. aastal üle 9 miljoni
krooni, 1931. aastal üle 16 miljoni, 1932. aastal üle 20 miljoni ning 1933.
aastal ligi 15 miljonit krooni (tab. 2). Iseenesest ei pidanud see aga tähen-
dama toodangu ja väljaveo langust. Vaadeldes Eesti põllumajandustoo-
dangu arengut stabilisatsiooniperioodi algusest kuni 1930/31. põllumajan-
dusaastani, mil teraviljaseadus veel agraritoodangu struktuurinihkeid ei
põhjustanud, selgub, et säilinud toodanguproportsioonide korral olnuks
kriisi kahel viimasel aastal ka siseturu sama varustatuse juures olnud või-
malik ekspordida üle 5000 tonni võid aastas enam.⁹⁴ See eeldanuks aga
toodangukulude ja realiseerimishindade proportsionaalseid muutusi. Turu-
toodangu kontsentreerimine piimakarjandusele põhjustanuks kindlasti osa
teraviljakasvatusele orienteerunud, peamiselt vanatalude, aga ka teiste
mitte küllalt kiiresti ümberprofileerunud majandite pankrotistumise. Et
enamtoodetud või oleks müüdnud peamiselt Inglismaale, tulnuks ka kroon
devalveerida varem. Sellise arengutee korral vajanuks väljaveokorraldus
kardinaalset revideerimist. Kriisi möödudes oleks aga põllumajanduslikus
tootmises tehtud suur samm edasi.

Eesti põllumajandus seda teed ei läinud. Tagasikäik naturaalmajapida-
mise suunas võimaldas kriisiaja suhteliselt rahulikult üle elada, kuid ting-
is ka järgneva aeglasema arengu. Samuti tekkisid põllumajanduses soo-
vimatud struktuurinihked. Kiirelt muutuvatele oludele mitte kõige õnnest-
tunumalt reageerinud majanduspoliitika üks tagajärgi oli sisepoliitilise
võitluse teravnemine ja pöördelised sündmused vahetult majanduskriisi-
järgsel ajal.

⁹⁰ Jaanhold, J. Rukki andmine võipreemiana. — Põllumajandus, 1933, nr. 7, 179.

⁹¹ Antons, R. Agraarsuhted kodanlikus Eestis, 217; Ruusmann, A. Missugust ajaloolist
arenguteed, 75.

⁹² Võihindade kindlustamine välisriikides. — Põllumajandusetur, 1933, nr. 7, 69—72.

⁹³ Muuga, A. Seakasvatuse edendamise majanduslikke tulemusi. — Konjunktuur, 1936,
nr. 15, 119.

⁹⁴ Arvutusalus: EP. 1928, 92—93; EP. 1930, 88; EP. 1931, 67; EP. 1933, 64; EP. 1934, 57.

Esitanud R. Pullat

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
14. VI 1988

ЭКСПОРТ ЭСТОНСКОГО МАСЛА В ГОДЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА (1930—1933)

До начала 30-х годов экспорт масла из Эстонской республики устойчиво возрастал и в 1931—1932 гг. составлял более одной трети всех вывозимых ценностей. Столь значительный объем экспорта масла был напрямую связан с курсом аграрной политики Эстонии в 20-е годы. Товар продавали в основном в Германию и Англию.

Мировой экономический кризис, влияние которого в Эстонии начало проявляться с 1930 г., стал пробным камнем выбранного направления. С началом кризиса цены на масло в Англии катастрофически упали, Германия постоянно повышала пошлины, а в конце 1932 г. ввела ограничения на количество ввозимого масла. Упущения в организации экспорта и нестабильность производства масла по сезонам стали причиной того, что на рынке Северной Англии, где бы эстонское масло пользовалось наилучшим спросом, товар «не работал». Но самое решающее влияние на сокращение экспорта масла оказала введенная летом 1930 г. в Эстонии монополия на зерно. На фоне общего падения цен «зерновой» закон изменил соотношение цен на зерно и на продукты животноводства не в пользу последних, что побуждало крестьян уделять больше внимания выращиванию зерна, цены на которое были твердыми. Обеспечение внутреннего рынка своим зерном не только смягчило тяжесть кризиса, но и дало толчок развитию сельского хозяйства Эстонии в новом направлении.

В 1934—1938 гг. масло в структуре эстонского экспорта составляло немногим более пятой части.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
14/VI 1988

Jaak VALGE

THE EXPORT OF ESTONIAN BUTTER DURING THE ECONOMIC CRISIS (1930—1933)

The export of butter from the Estonian Republic increased until 1931. It formed more than one third of the total export in 1931—32. The butter was mainly sold to Germany and England. The export of butter was directly connected with the dominating agricultural orientation in Estonia in the 1920s. The universal economic crisis, which became apparent in Estonia in 1930, put to test the chosen tendency of milk production. In England the price of butter dropped disastrously. At the beginning of the crisis Germany continuously raised customs on import and limited the import of butter at the end of 1932. The best market for the Estonian high quality butter was Northern England, but it was not fully used due to the uncoordinated arrangement of export and seasonal fluctuation of milk output.

The grain defence law, established in the summer of 1930, had a decisive effect on the decrease of the butter export. In a situation of the total fall in prices the law changed the relations between the prices of grain and cattle products to the detriment of the latter. It forced the farmers to grow more grain with guaranteed prices and eliminated the possibility of using more concentrated fodder which deepened the seasonal character of milk production. Guaranteed inner market for the country's grain output relieved the difficulties of the crisis, but actually started a new way of agricultural development, which prevented the growth of dairy-cattle breeding. In 1934—1938 the export of butter formed only a little more than one fifth of the total export.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History*

Received
June 14, 1988